

SAVDO JARAYONLARI, SAVDONING SHAKLLARI
VA TASHKILY-IQTISODIY TASNIFI

Rahmanova Jamila

*Namangan shahar 2-son kasb hunar maktabining
maxsus fan o'qituvchisi*

Aannotatsiya: ushbu maqolada savdoning mohiyati, xususiyatlari, ijtimoiy shakllari, tashkiliy-iqtisodiy tasnifi hamda savdo jarayonlarining iqtisodiyotda tutgan o'rnini xususidagi fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: savdo, savdo jarayoni, funksiyalar, vazifalar, iqtisodiyot, Tovar, pul, iqtisodiyot, ishlab chiqaruvchi, iste'molchi.

Аннотация: В этой статье даются взгляды на сущность, особенности, социальные формы торговли, организационно-экономическую классификацию и роль торговых процессов в экономике.

Ключевые слова: торговля, процесс торговли, функции, задачи, экономика, товар, деньги, экономика, производитель, потребитель.

Annotation: this article provides ideas on the essence of Trade, features, social forms, organizational and economic classification and the role of trade processes in the economy.

Keywords: trade, trading process, functions, tasks, economy, goods, money, economy, producer, consumer.

KIRISH

Savdoning kelib chiqishi ijtimoiy mehnat taqsimoti natijasida tovar ishlab chiqarishni va tovar muomalasi, ayirboshlashni vujudga kelishi bilan bog'liq. Tarixan savdoni foyda olish maqsadida moddiy boyliklarni qayta sotish uchun sotib olish deb tushunilgan. Savdo jarayonini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$P - T - P^1 \dots T - P^1 \dots$$

Savdoni tovar ayirboshlashni shakli (formasi) nuqtayi nazardan qaralsa, savdoning vazifasi makon va zamon jihatidan bir-biridan ajralib turgan ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi aloqani bog'lashdan iborat bo'lgan.

Savdo mustaqil ijtimoiy-iqtisodiy funktsiya bajarib, boshqa iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi xo'jalik tarmoqlari qatori uning faoliyatida ham mulkdor (mulkgasi), yollangan xizmatchilar, mehnat, tadbirkorlik, foyda kabilar tarixan o'z aksini topgan. Savdo ishlab chiqarishning biridan ikkinchisiga, ikkinchisidan uchinchisiga va ishlab chiqaruvchi qo'lidan iste'molchi qo'lga mahsulotlarni yetkazish vazifasini bajargan. Savdo jarayonida mahsulotlar tovarga aylanadi. Chunki tovar sotish uchun ishlab chiqariladigan mahsulotlardir. Mahsulot biror ehtiyojni qondirmasa, ya'ni uni iste'mol qiymati zaruriyat topmasa, uning qiymati qoplanmaydi va uni ishlab chiqaruvchi inqirozga uchrashi ehtimoldan uzoq bo'lmaydi. Savdoning shakllanishi insoniyat taraqqiyoti tarixi bilan chambarchas bog'liq. Ibtidoiy jamiyatda alohida qabilalar ehtiyojidan kelib chiqib mahsulotlari bilan ayirboshlashgan.

ASOSIY QISM

Savdogaga qanday ta'rif berish mumkin? Buning uchun savdoning qanday

xususiyatlari borligini aniqlab olish kerak. Savdoning xususiyatlari:

1. Savdo — bu tovar ayirboshlash, oldi-sotdini shakli;
2. Savdo — bu tovarlarni ishlab chiqaruvchilardan shaxsiy iste'molchilarga yetkazish;
3. Savdo — bu tovarlarni qishloqdan-qishloqqa, shahardan-shaharga, hududdan-hududga, davlatdan-davlatga yetkazib berish jarayonidir;
4. Savdo — sotuvchi bilan sotib oluvchi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatdir;
5. Savdo — iqtisodiyotning (xalq xo'jaligining) xo'jalik yurituvchi subyekti, tarmog'i;
6. Savdo — bozor elementlari (taklif, talab va baho) namoyon bo'ladigan jarayon.
7. Savdo — xizmatning alohida turi bo'lib u bir tomondan, ishlab chiqaruvchilarga xizmat qiladi, ikkinchi tomondan, iste'molchilarga, uchunchi tomondan Davlatga xizmat qiladi va to'rtinchidan, u boshqa iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga ham xizmat ko'rsatadi, ulami xizmatlaridan iste'molchi sifatida foydalanadi va ular bilan aloqada bo'ladi. Savdo — birinchidan, tovarlarni sotish bilan bog'liq bo'lgan xo'jalik aloqalar va tovar ayirboshlash jarayonida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlarni anglatadi; Ikkinchidan, iqtisodiyot tarmog'i sifatida ijtimoiy mehnat taqsimoti natijasida mustaqillashgan savdo korxonalari majmuasidir. Savdoning mohiyati (ta'rifi)dan kelib chiqib, uning bajaradigan funksiyalarini aniqlash zarur. Savdo — o'z mohiyatidan kelib chiqib quyidagi ijtimoiy - iqtisodiy funksiyalarni bajaradi: Birinchidan, tovar ayirboshlash shakli sifatida tovarlar qiymatini ayirboshlash; Ikkinchidan, iqtisodiyot tarmog'i sifatida tovarlarni ishlab chiqishdan iste'molchilarga yetkazish.

Birinchi funksiya natijasida tovarlar qiymati sotiladi, unga sarf qilingan ijtimoiy mehnat qoplanadi va qo'shimcha qiymat vujudga keladi. Ikkinchi funksiya natijasida tovarlarni iste'mol qiymati iste'molchilarga yetkaziladi, iste'molchilar tomonidan tan olinadi, sotiladi va mulk shakli o'zgaradi. Amaliy nuqtayi nazardan iste'mol tovarlarini taqsimoti tugaydi. Savdo ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarni bajarish bilan bir qatorda tashkiliy-iqtisodiy, texnik-texnologik funksiyalarni ham bajaradi.

Tashkiliy-iqtisodiy funksiyalar:

1. Taklifni imkoniyatlarini o'rganish;
2. Talab va ehtiyojni o'rganish;
3. Bahoni shakllantirish;
4. Tovarlar reklamasini tashkil qilish;
5. Shartnomalar tuzish va buyurtmalar berish;
6. Iste'molchilarga xizmat ko'rsatish.

Texnik-texnologik funksiyalar:

1. Tovarlarni ishlab chiqarishdan iste'molchilarga yetkazishni tashkil qilish (transport korxonalari bilan aloqa o'rnatish, tovarlarni son va sifati bo'yicha qabul qilish va h.k.)
2. Tovarlarni saqlash;
3. Tovarlarni qadoqlash;
4. Tovarlarni transport vositalariga yuklash, tushirish.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida savdoning ijtimoiy shakllari va tashkiliy-iqtisodiy tasnifi tubdan o'zgardi. Sobiq ittifoq davrida respublikada davlat savdosi, kooperativ

savdo va kolxoz bozori mavjud bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda mulk munosabatlari o'zgarishi, disentralizasiya jarayoni amalga oshganligi munosabati bilan davlat savdosi butunlay xususiylashtirilib, uning umumiy tovar aylanishdagi hissasi 1 % gacha miqdorga qisqartirildi. Huddi shunday kooperativ savdo ham xususiylashtirildi, uni hissasi 9 % atrofida. Kolxoz bozori butunlay barham topdi, uni o'rniga dehqon bozorlari shakllandi. Savdoning butunlay yangi shakli, ya'ni xususiy savdo vujudga keldi, shunday qilib, savdoning mulkiy shakllari butunlay yangilandi, nodavlat sektor shakllandi. Savdoda vertikal boshqaruv tizimi butunlay barham topdi. Baholar erkinlashtirildi. Xo'jalik aloqalari bozor iqtisodiyotiga moslashtirildi. Tashkiliy tuzilmalar butunlay yangi tarkibda tuzildi. Vazirlik va boshqarmalar yo'q qilindi. Aksionerlik jamiyatlari, kompaniyalar, xususiy firmalar, yakka tartibdagi savdo shoxobchalari vujudga keldi. Matlubot kooperatsiyasi tizimida matlubot ta'minot - savdo aksioner kompaniyalari tashkil qilindi. Tumanlarda esa, tuman matlubotsavdo ishlab chiqarishga savdo kooperativlari tashkillashtirildi.

XULOSA

Savdoning iqtisodiyotda tutgan o'rnini, ahamiyati, savdoning xususiyatlari, bajaradigan funksiyalaridan kelib chiqadi. Savdo aholi hayotini ta'minlaydigan alohida soha bo'lib hisoblanadi. Uning ishtirokida ishlab chiqarilgan tovarlar iste'molchilar tomonidan ijtimoiy tan olinadi, tovar taklifi bilan iste'molchilar talabi kelishtiriladi. Tovar taklifi bilan iste'molchilar talabini kelishtirish orqali savdo ishlab chiqarishga faol ta'sir qiladi, u ishlab chiqarish hajmini va tarkibini (assortimentini) belgilashga ta'sir qiladi. Savdoning ishlab chiqarish bilan aloqasi — ularni xo'jalik aloqalari, tijoriy ishlar orqali amalga oshadi. Jamiyatda savdo korxonasisiz ishlab chiqarilgan iste'mol tovarlar iste'molchilarga yetib bormaydi. Takror ishlab chiqarish jarayonini qaytarilib turishiga savdo real iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. Har qanday ishlab chiqaruvchi xo'jalik subyektlari o'zi ishlab chiqargan tovarini sotilishini ta'minlash shart, aks holda, uning faoliyati to'xtatib qolishi mumkin. Savdo korxonalari ishlab chiqaruvchilarga o'z xarajatlarini qoplash va tegishli daromad olish imkoniyatini yaratadi. Savdo ushbu vazifalarni bajarish orqali ishlab chiqaruvchilarga xizmat qiladi. Ishlab chiqaruvchilar to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilarni (bu yerda aholi nazarda tutilmoqda) o'z tovarlari bilan ta'minlash imkoniyatiga ega emas va uni bajara olmaydi. Shu bilan birga savdo ishlab chiqaruvchilarni vaqtni tejaydi va takror ishlab chiqarishni tezlashtiradi. Xuddi shunday savdo xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlari bilan ham aloqada bo'ladi. Savdo taqsimotini real holda amalga oshirishini ta'minlaydi. Savdo — pul, kredit, moliya tizimini muvofiqlashtirish jarayonining namoyon bo'lishiga ta'sir qiladi (pul emissiyasi, kassa rejalarini boshqarish, inflyatsiya, milliy daromadning shakllanishi) va h.k. Savdoning asosiy vazifalaridan biri iste'molchilarga xizmat ko'rsatishdir. Iste'mol takror ishlab chiqarish jarayonining to'rtinchi va oxirgi fazasi. U mahsulotlarning harakatini oxirgi bosqichi. Iste'molda (ishlab chiqarish va shaxsiy) tovarlarni iste'mol qiymati namoyon bo'ladi, tan olinadi. Savdoning shaxsiy iste'mol bilan aloqasi aholining iste'mol tovarlariga ehtiyojini qondirish amalga oshadi. Savdoda alohida shaxs yoki iste'molchilar guruhi uchun mos keladigan tovarlari iste'mol assortimenti shakllanadi. Uzluksiz savdo amalga oshiriladi, ya'ni talabni uzluksiz qondirib borish jarayoni ta'minlanadi. Shaxsiy iste'mol orqali insoniyat ishchi kuchini takror (qayta) ishlab chiqaradi. Bu esa ishlab chiqarishni

rivojlantirishga manfaat tug‘diradi, chunki har qanday tarmoq ishchi kuchi bilan uzluksiz ta‘minlanishi zarur. Savdoda ehtiyojni shakllantirish orqali iste‘mol tarkibiga, aholining umr va yashash darajasini oshirishga bevosita va bilvosita ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, tovarlarni reklama qilish orqali (tovarlarning iste‘mol funksiyasi, sifati, bahosi va h.k.) aholi ehtiyojini shakllantirish. Reklama, har xil turdagi savdo shoxobchalarini tashkil qilish (elita yoki arzon bahodagi savdo shoxobchalari tashkil qilish kabi) orqali aholining ijtimoiy-iqtisodiy guruhlarida iste‘mol darajasi va tarkibini tartibga solishdek murakkab vazifani amalga oshiradi. Savdo har xil foydali maslahatlar berish orqali oqilona iste‘molni shakllantiradi. Bu esa aholining hayotini va iste‘mol darajasini ortishga olib keladi. Savdo shoxobchalarida progressiv savdo texnologiyalarini joriy etish, xaridorlarga zaruriy shart-sharoitlar yaratish bilan aholining tovar sotib olish xarajatlarini (tovar sotib olishga va iste‘mol uchun sarflangan mehnat va moddiy xarajatlar), tovar sotib olishga sarflangan vaqtini tejashga ijobiy ta‘sir qiladi. Aholining bo‘sh vaqti esa jamiyatning boyligi, uning taraqqiyoti uchun asosiy omillardan biri bo‘lib hisoblanadi. Savdoda aholini vaqtini tejashga imkoniyat yaratish orqali ularni bo‘sh vaqtlarini oshiradi.

ADABIYOTLAR

1. Abdukarimov B.A. va boshqalar «Korxonalar iqtisodiyoti», Darslik, Toshkent «Fan», 2005.
2. Ворст Й., Ревентлоу П. Экономика фирмы. Учебник, (перевод с датского). М.: «Высшая школа», 1994.
3. G‘ozibekov D.E. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. Toshkent: «Moliya», 2003.
4. Yo‘ldoshev N.Q. Savdo korxonasi iqtisodi, 0 ‘quv qo‘llanma. T.: TDIU, 2005 y.
5. O‘razov K.B. «Savdoda buxgalteriya hisobi va soliqqa tortish». Toshkent: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi» nashriyot uyi, 2004.